

Discrepantie tussen wet en gewoonte

Een wijdverbreid misverstand is dat citeren eigenlijk altijd wel mag, mits men maar duidelijk zegt dat de aangehaalde tekst niet van degene die aanhaalt zelf is en men zorgdraagt voor bron- en auteursvermelding. Een wat nauwkeuriger bestudering van de Auteurswet laat zien dat deze vrijheid in algemene zin niet bestaat. Het recht om te citeren is in de Auteurswet beperkt tot zeer specifieke gevallen en strookt niet met de in de maatschappij algemeen gebruikelijke citaatpraktijk. Gek genoeg kende en aanvaardde de wetgever deze discrepantie tussen wet en gewoonte maar koos desondanks voor een wettelijk regime waarbij bijvoorbeeld een citaat in een roman of in een interview niet is toegestaan. De Auteurswet knelt op dit punt. Wellicht dat een uitspraak van de Hoge Raad (Dior versus Evora, waarover later meer), die mede zijn oorsprong vond in het te knellende citaatregime, nu voor wat verlichting gaat zorgen.

De Auteurswet heeft een zogenaamd gesloten systeem. De Auteurswet geeft aan de maker van een werk (bijvoorbeeld de schrijver van een roman) het uitsluitende recht om zijn werk openbaar te maken en te verveelvoudigen. Openbaar maken en verveelvoudigen zijn begrippen die door hun tamelijk grote abstractie in staat zijn om tal van concrete exploitatiehandelingen te omvatten. Wanneer men ter bepaling van de gedachten het handgeschreven of getypte manuscript tot uitgangspunt neemt, vallen onder de begrippen openbaar maken en verveelvoudigen bijvoorbeeld de uitgave in druk, de opvoering als toneelstuk, de bewerking en vertoning als film, de openbare voordracht, et cetera.

Citeren en overnemen Op het exclusieve verbodsrecht van de auteur zijn in de Auteurswet limitatief enkele uitzonderingen geformuleerd, dat wil zeggen dat uitzonderingen die niet zijn genoemd in de wet ook niet worden toegestaan. Bekende voorbeelden van wel in de wet genoemde uitzonderingen zijn het recht om te kopiëren voor eigen gebruik (artikel 16b) en het recht om een werk in besloten kring (dat wil zeggen familie of vrienden, of in een daarmee gelijk te stellen gezelschap) openbaar te maken (artikel 12). De uitzonderingen zijn concreet geformuleerd en worden in het algemeen strikt gehanteerd. Dit betekent dat voor niet in de wet genoemde uitzonderingen geen plaats is. Voorts moet men zich realiseren dat in de Nederlandse Auteurswet geen algemene, open geformuleerde uitzondering op het auteursrecht is opgenomen, zoals bijvoorbeeld in de Amerikaanse Auteurswet (artikel 107 van de Copyright Act). De Amerikaanse uitzondering wordt

Citeren en overnemen is een vorm van op elkaar reageren, zich afzetten en zich vernieuwen. Zeker binnen de wetenschap, cultuur en politiek is het essentieel. Vrijwel iedereen denkt dat het geoorloofd is, als er maar een bronvermelding bij staat. En dat blijkt niet juist te zijn.

doorgaans aangeduid als *fair use* of *fair dealing*.

In de Nederlandse Auteurswet zijn als uitzonderingen op de exclusieve verbodsrechten van de auteur ondermeer het recht om te citeren en om over te nemen opgenomen. De in de wet geregelde uitzonderingen gaan voorbij aan de strekking en toepassing van deze begrippen in de praktijk. De discrepantie tussen praktijk en wet wordt inzichtelijk bij nadere beschouwing van de begrippen 'citeren' en 'overnemen'.

Citeren is in feite niets anders dan het aanhalen van andermans uiting in een eigen uiting. In de betekenis van het begrip citeren ligt niet een specifiek inhoudelijk doel besloten, noch is het voorbehouden aan een bepaald terrein. Kenmerkend voor het citeren is dat het plaatsvindt in een bepaalde context, waarbij er een inhoudelijk verband moet bestaan tussen de aangehaalde uiting en de context waarin wordt geciteerd. Het citaat dient ter verduidelijking, ter onderstreping, ter illustratie et cetera van de context. Naast het inhoudelijk verband tussen citaat en context is een tweede wezenlijk kenmerk dat het citaat van relatief geringe omvang is ten opzichte van de context waarin wordt geciteerd.

Het verschil met 'overnemen' zit 'm er bij het citeren in dat het overnemen niet per definitie binnen een bepaalde context hoeft plaats te vinden en bovendien is bij overnemen doorgaans sprake van een geheel werk of een afgerond deel, terwijl bij het citeren in het spraakgebruik eerder wordt gedacht aan het aanhalen van enkele woorden of een fragment.

Citeren en overnemen zijn kernbegrippen bij de ontwikkeling van wetenschap, cultuur en politiek. Door te citeren en over te nemen kan men het over elkaar hebben, op elkaar reageren, zich afzetten en zich vernieuwen of juist teruggrijpen. Hierbij wil men overigens niet slechts elkaar aanhalen of uitingen overnemen. Ook de behoefte om andermans werk onder handen te nemen, te bewerken is essentieel. Denk bijvoorbeeld aan de satire en persiflage, maar ook aan serieuze uitingen als het moderne theater en de moderne opera, waarbij klassieke stukken zodanig worden bewerkt dat van het oorspronkelijke stuk niets of slechts nog bepaalde trekken zijn te herkennen. Vaak echter is er bij het overnemen van andermans werk geen sprake van een zichtbare eigen toevoeging. In de (conceptuele) beeldende kunst is het niet ongebruikelijk om kant en klare gebruiks- en kunstvoorwerpen, of afbeeldingen, over te nemen — soms spreekt men zelfs van toeëigening — en deze werken zonder enige toevoeging ten toon te stellen. Omdat de Auteurswet geen uitzondering op het absolute

Proces wegens plagiaat

Regisseur Quentin Tarantino heeft onlangs twee processen wegens scenarioplagiaat afgekocht. In 'Vrij Nederland' van 18 mei toont Ab van Ieperen aan hoe overschat de Amerikaanse cineast is. Hij spreekt van 'behendig jatwerk', 'geplunderde' films en 'gebrek aan originaliteit'. Over de door Tarantino geregisseerde film 'Pulp Fiction' schrijft Van Ieperen: 'De afzonderlijke plots zijn weinig coherent, en bovendien clichématig ontleend aan talloze eerder films.' En dan heeft Van Ieperen het nog niet eens over de juridische kant van de zaak. Want puur auteursrechtelijk gezien is het Quentin Tarantino verboden te citeren.

verbodsrecht van de auteur kent voor deze vormen, heeft de hergebruikende toneel-schrijver of beeldend kunstenaar altijd de toestemming nodig van de auteur van het oorspronkelijke werk. Een zogeheten 'exceptio artis' is in het Nederlandse auteursrecht nimmer aanvaard.

Hoe is het citaatrecht nu in de wet geregeld? Het juridische citaatbegrip wijkt niet zoveel af van de betekenis van citeren in het dagelijkse taalgebruik. Hierbij moeten twee veranderingen worden gemaakt. In de eerste plaats laat het citaatrecht van artikel 15a van de Auteurswet in beginsel ook toe dat korte werken en werken van beeldende kunst in hun geheel worden geciteerd. In de tweede plaats moet worden opgemerkt dat het citeren in de Auteurswet zich (uit de aard der zaak) beperkt tot het aanhalen van auteursrechtelijk beschermd werk.

Stokoud? Het citaatrecht in de Auteurswet bestaat uit een regeling waarbij — mits aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan, zoals auteurs- en bronvermelding en eisen van functionaliteit en proportionaliteit — het citeren wordt toegestaan, echter uitsluitend wanneer dit plaatsvindt binnen de context van een (1) aankondiging, (2) beoordeling, (3) polemiek of (4) wetenschappelijke verhandeling. Deze zogenaamde contextbeperking vormt een restrictie die in het geheel niet aansluit bij de maatschappelijke citaatpraktijk. Op grond van het wettelijke regime mag men bijvoorbeeld niet zomaar citeren in een interview of in een literair werk. Dit betekent dat wanneer wij terugdenken aan het incident met Van Dis rond zijn literaire reisbeschrijving *Het beloofde land*, wij ons nu realiseren dat hij er ook na een uitdrukkelijke auteurs- en bronvermelding nog niet is. Auteursrechtelijk gesproken mocht hij helemaal niet citeren. Maar Van Dis is niet de enige. Denk ook eens aan een veelvuldig citerend regisseur als Quentin Tarantino of een beeldend kunstenaar als Roy Liechtenstein, die op grond van de regeling in de

Nederlandse Auteurswet toestemming behoeven van de rechthebbende op het geciteerde werk.

Voor de leek is het haast niet voorstelbaar en toch is het zo. Het betreft niet een wetsbepaling die stokoud is en door latere inzichten achterhaald. Nee, het huidige citaatartikel is van 1985. Reeds bij de parlementaire behandeling van het wetsartikel werd minister Korthals Altes herhaaldelijk door kamerleden aangesproken op de gesignaleerde discrepantie tussen wet en werkelijkheid. De minister hield echter, telkens zonder enige inhoudelijke argumentatie, voet bij stuk. Aan het slot van de parlemen-

taire discussie bleek de regering 'na nog eens de mening van de desbetreffende organisaties van belanghebbenden over dit punt gevraagd te hebben' tot de conclusie te zijn gekomen dat de voorwaarden dat geciteerd wordt in een aankondiging, beoordeling, polemiek of wetenschappelijke verhandeling wel gehandhaafd dienen te worden. Een algemeen citaatrecht waardoor bijvoorbeeld collages van werk van anderen samengesteld zouden kunnen worden zonder toestemming van de verschillende auteurs wier werk gebruikt wordt, zou een te verre gaande aantasting van de rechten van de auteurs betekenen.

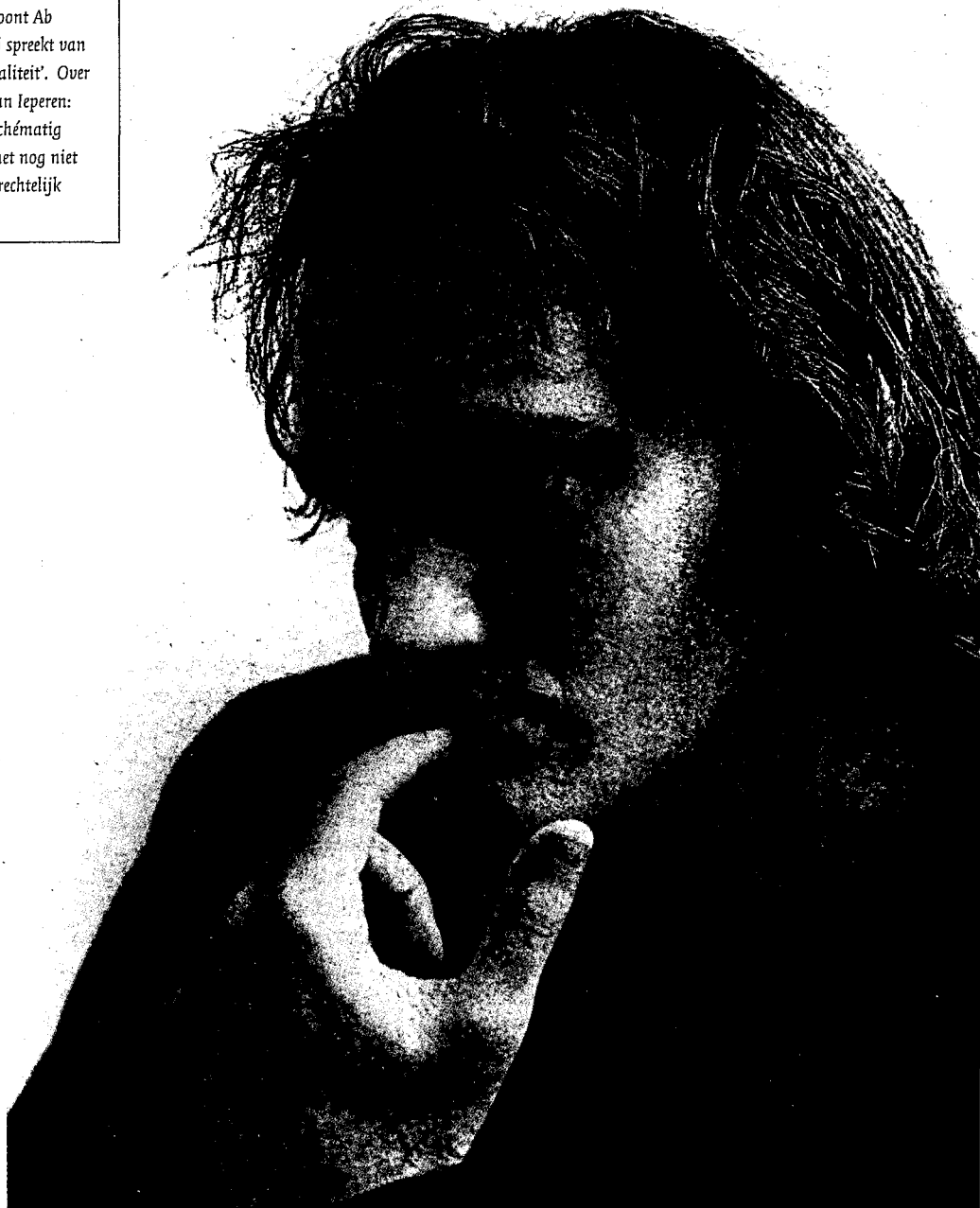

FOTO: TIM DICKINSON/ABC

Aldus de regering. En dan merkt de regering verder op: 'De leden van de fractie van D66 wezen op een praktijk die zou bestaan om citaten in de literatuur, de beeldende kunst en in de muziek als volstrekt aanvaardbaar te beschouwen. Die praktijk zou ook onder de nieuwe tekst kunnen blijven bestaan. Als deze praktijk inderdaad bestaat, heeft deze zich ondanks de bepaling in de wet ontwikkeld. Een andere overweging is echter of de wetgever zo'n praktijk moet legaliseren en daarmee ook de auteurs die hun rechten zouden willen uitoefenen deze mogelijkheid ontnemen. Wij

Het recht om te citeren
is in de Auteurswet
beperkt tot zeer specifieke
gevallen en strookt
niet met de citaatpraktijk.

menen dat dat niet moet gebeuren.' De regering wilde dus absoluut een citaatrecht dat voorbijgaat aan de maatschappelijke praktijk en liet zich hierbij leiden door de organisaties van belanghebbenden.

Vrijmoedige interpretatie Wat gebeurt er nu met een wetsartikel waarvan de strekking niet wordt gedragen door de praktijk van alledag? Zo'n letter wordt een dode letter omdat de bepaling zodanig wordt geïnterpreteerd dat wet en werkelijkheid alsnog aansluiten. Rechtsgeleerden gaan doorgaans erg vrijmoedig om met de betekenisgeving van de verschillende contexten. Zo wordt de drempel van de 'wetenschappelijke verhandeling' verlaagd tot 'ieder serieus en zakelijk betoog', of wordt zelfs de gehele contextbeperking over één kam geschoren als zijnde het citeren in een eigen betoog. Zelfs is er een auteur (Quaadvlieg) te vinden die de opsomming in artikel 15a in plaats van een limitatieve een enuntiatieve (opsommenderwijs) noemt. De opsomming in de wet zou slechts verwijzen naar een algemeen principe en niet uitputtend aangeven binnen welke context geciteerd mag worden.

Ook in de rechtspraak wordt af en toe de lat wel erg laag gelegd om toch maar te kunnen spreken van een van de vier ge-

noemde contexten. Zo wordt in de belangrijkste uitspraak van de Hoge Raad op dit gebied (Damave/Trouw) gesproken van een 'beoordeling' naar aanleiding van de aanwezigheid van een enkele zin ('met zeer aparte tekeningen van Henriëtte Damave'). Het betrof de bespreking in *Trouw* van het boek *De groeipijnen van Adriaan Mole* waarbij een afbeelding was geplaatst van een van de vier in het boek voorkomende tekeningen van Henriëtte Damave. Door de kwalificatie 'zeer apart' zou er sprake zijn van een — zij het summiere — beoordeling.

Oplossing Een zuiverder oplossing voor de spanning tussen wet en werkelijkheid dan dit soort geforceerde interpretaties (met alle onwenselijke bijkomstigheden van dien) lijkt dat de contextbeperking eenvoudigweg wordt geschrapt. Dit zal dan ongetwijfeld tot bezwaren leiden van de organisaties van belanghebbenden, maar dat zij dan maar zo. Het argument dat anders de rechten van de auteurs te vergaand zouden worden aangetast, deel ik niet. Bij een integere toepassing van het citaat (als een inhoudelijk dienende aanhaling van relatief geringe omvang) is er niets aan de hand.

Hiermee is uiteraard het probleem nog niet opgelost van de al te knellende Auteurswet met betrekking tot andere uitzonderingen op de exclusieve verbodsrechten van de auteur, zoals hierboven gesignaleerd. Wellicht dat de recente uitspraak van de Hoge Raad inzake Dior/Evora hierin enige verlichting kan brengen. De kwestie betrof het gebruik door discountdrogisterij Kruidvat van de woord- en beeldmerken en verpakkingen van diverse Dior-merken, zoals Fahrenheit, Dune en Poison. De auteursrechtelijk beschermde verpakkingen werden afgebeeld in de kerstfolder van Kruidvat en Dior trachtte zich hiertegen te verzetten. Kruidvat (Evora) beriep zich — naar analogie van de eigenaar van een kunstwerk om het te verkopen werk zonder toestemming van de rechthebbende in een catalogus te mogen afbeelden — op artikel 23 van de Auteurswet. Daarnaast beriep de drogisterij zich op het citaatrecht.

Het Hof honoreerde dit verweer met ondermeer het argument dat het zonder toestemming gebruiken van de afbeeldingen van de verpakkingen weliswaar niet uitdrukkelijk in de wet was voorzien, maar dat het in overeenstemming was met de strekking van het bepaalde in de artikelen 15a

(het citaatrecht) en 23 (catalogusrecht) van de Auteurswet 'zoals deze naar huidige maatschappelijk inzicht moet worden verstaan' om de afbeeldingen in beginsel geoorloofd te achten. Waaruit die huidige maatschappelijke inzichten bestonden, maakte het Hof niet duidelijk en evenmin (en bijgevolg) dat deze inzichten anders zouden zijn dan tien jaar geleden toen de regeling tot stand kwam. De Hoge Raad heeft in zijn arrest van 20 oktober 1995 een algemenere formule gevonden om het gebruik door Kruidvat van de afbeeldingen in beginsel te rechtvaardigen. De Hoge Raad overwoog dat aan de in de Auteurswet opgenomen beperkingen (waaronder het citaatrecht) een afweging ten grondslag ligt van de belangen van de rechthebbende op het auteursrecht tegenover de maatschappelijke en economische belangen van anderen of tegen het algemene belang. 'Deze uitdrukkelijke [wettelijke, MDZ] beperkingen sluiten echter niet uit dat de grenzen van het auteursrecht ook in andere gevallen aan de hand van een vergelijkbare afweging nader moeten worden bepaald...' — en nu komt het — '...in het bijzonder wanneer de behoefte aan de desbetreffende begrenzing door de wetgever niet is onderkend en zij past in het stelsel van de wet, zulks in het licht van de ontwikkeling van het auteursrecht als middel tot bescherming van commerciële belangen.'

Met deze formulering creëert de Hoge Raad een opening in het gesloten stelsel van uitzonderingen in de Auteurswet. In het arrest wordt deze opening gecreëerd 'in het licht van de ontwikkeling van het auteursrecht als middel tot bescherming van commerciële belangen'. Desalniettemin gloort er mijns inziens ook hoop voor de voorstanders van een wat flexibeler benadering van de verbodsrechten van de auteur op grond van een algemenere belangenafweging, waarbij niet slechts de vrijheid van commerciële meningsuiting zou kunnen worden meegewogen. Wie weet wat er nog komen gaat.

MARCEL DE ZWAAN

De auteur is advocaat bij Houthoff te Amsterdam en gespecialiseerd in intellectueel eigendom.